

Željko Bralić¹

UDK: 37.014.52:374 Seviljski

ISIDOR IZ SEVILJE I SLOBODNE NAUKE – OD ANTIČKE KA SREDNJOVEKOVNOJ KULTURI

- Sažetak -

U pregledima istorije vaspitanja i obrazovanja, srednjovekovnoj kulturi i obrazovanju, a pogotovo obrazovanju odraslih, uglavnom se ne posvećuje puna pažnja, te se zbog toga neopravdano zapostavljaju neke značajne pojave i ličnosti koje u ovom periodu predstavljaju svojevrsan most između stare antičke, navodno slobodne ali paganske, i nove, srednjovekovne, kulture koja pod dominacijom crkve suzbija i potiskuje mnoge naučne, filozofske i kulturne tekovine klasične antike. Predmet proučavanja u ovom radu je upravo jedna od značajnih, ali nedovoljno proučavanih ličnosti srednjovekovne učenosti i obrazovanja, posebno obrazovanja odraslih – Isidor Seviljski, jedan od prvih enciklopedista ranog srednjeg veka. On je svojim Etimologijama, u skladu sa (ali i uprkos) svim ograničenjima sopstvene epohe, pokušao da sačuva mnoga značajna dostignuća antičke kulture i da ih prenese u novu, hrišćansku i crkvenu, kulturu pa posredno i u srednjovekovne obrazovne institucije, uglavnom namenjene odraslima. U tom smislu je Isidor bio i značajan prenosilac tradicije sedam slobodnih nauka, sistema obrazovnih/nastavnih sadržaja koji se, zahvaljujući upravo njemu, ipak uspešno prenosi od klasične antike do prvih univerziteta i dalje. Proučavanje (prikazivanje i tumačenje) dela Isidora Seviljskog, zasnovano na istorijsko-metodološkim načelima, rezultiralo je zaključkom da Etimologije predstavljaju vredan doprinos istoriji obrazovanja uopšte a u tom kontekstu posebno istoriji obrazovanja odraslih.

Ključne reči: Isidor Seviljski, Etimologije, sedam slobodnih nauka, srednjovekovna kultura i obrazovanje, srednjovekovno obrazovanje odraslih.

1 Dr Željko Bralić, dipl. andragog, docent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu (*Teorija i organizacija obrazovanja*); takođe predaje i na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (*Obrazovanje odraslih – ekonomski aspekti; Andragogija*); E-mail: kentauro.hiron@gmail.com; bralic@fb.bg.ac.rs.

Nam *scire* dictum a *discere*, quia nemo nostrum scit, nisi qui *discit*.²
Isidor Seviljski

Uvod

U pregledima istorije vaspitanja i obrazovanja srednjovekovni period je pretežno predstavljen u skladu sa slikom *mračnog doba* u kojem se znanje i obrazovanje urušava i dramatično nazaduje u odnosu na antički svet. Navodno se podrazumeva da hrišćanski i crkveni pogled na svet neumitno nameće grubo i potpuno odbacivanje klasične grčko-rimske kulture i obrazovanosti kao mnogobožačke, paganske, idolopokloničke. To bi značilo da se hrišćansko obrazovanje razvija samostalno i da je autohtono, samoniklo, i da hrišćanstvo doslovno i svesno stvara prekid ili prelom u kulturnom i civilizacijskom razvoju, pokušavajući da hrišćansko doba (religiju, ideju, kulturu, ideologiju) predstavi kao vrhunac istorijskog razvoja.

Pokušaji negiranja i odricanja od tekovina sve prehrišćanske „klasične” kulture prisutni su u ranom hrišćanstvu i srednjem veku, ali pokušaćemo da pokažemo da takve tendencije nisu bile jedine niti sveobuhvatne i potpune. I među vernim i značajnim ljudima Crkve postojao je jedan uočljiv niz pojedinaca koji su svojim delovanjem pokazivali da mogu postojati spone između starog i novog obrazovanja, i da Crkva u sopstvenom vaspitno-obrazovnom konceptu ne mora u potpunosti da odbaci sve obrazovne sadržaje koje je nasledila iz grčko-rimskog sveta.

Značajno je primetiti i činjenicu da se u opštim istorijama obrazovanja po pravilu zapostavljaju vrlo bitni elementi koji ukazuju na značajan udeo i doprinos obrazovanja odraslih sveukupnoj kulturi i učenosti u okviru hrišćanstva; kao primer, ovde ćemo navesti tzv. *katehumenske škole* koje nastaju u okviru ranog hrišćanstva, koje su bile prvenstveno škole za obrazovanje odraslih, jer su prvi hrišćani većinom bili preobraćenici koji su se u odraslom dobu opredelili da prihvate novu veru te su, u katehumenskim školama, morali proći određenu moralno-katehetskku obuku koja ih priprema za obred krštenja i za status punopravnog člana hrišćanske zajednice (Bralić 206a: 309–310).³

2 A *znati* dolazi od *učiti*, jer niko ne zna ukoliko ne *nauči*.

3 I drugi tip škole ranog hrišćanstva, *katehetskka škola*, takođe je pretežno škola za obrazovanje onih koji su se funkcionalno i formalno smatrali odraslim ljudima (Bralić 2006a).

Jedan od tih značajnih pojedinaca, koji su iz samih okvira Crkve svojim delom barem delimično gradili most između stare i nove učenosti bio je i Isidor iz Sevilje. Stoga je i namera ovog rada da proučavanjem dela Isidora Seviljskog doprinese rasvetljavanju odnosa između stare i nove učenosti, starog i novog obrazovanja toga doba, koje se dominantnije odnosilo na obrazovanje odraslih nego na obrazovanje mladih.

Kontekst i put Isidorove učenosti

Isidor Seviljski (Isidorus Hispalensis) rođen je u Kartaheni, u Španiji, verovatno oko 560. godine, u uglednoj hrišćanskoj porodici, u vreme dok Hispanijom vladaju vizigotski vladari naklonjeni arijanskom hrišćanstvu (ili „jeresi”). Značaj i ugled njegove porodice i porekla potvrđuje i činjenica da je to bila porodica svetaca, tj. da su sva tri brata i sestra Florentina uvršteni među svece (po redu rođenja: Leander, Fulgencije, Florentina, Isidor).

Najstariji Isidorov brat Leander (oko 534–600), bio je pre samog Isidora nadbiskup Sevilje od 579. godine, i odigrao je veoma važnu ulogu u dugotrajnom procesu preobraćanja vizigotskih vladara od arijanstva ka rimskoj crkvi. Isidor je ostao bez roditelja već u ranom detinjstvu, i većina dostupnih izvora navodi da je o njegovom odrastanju, vaspitanju i obrazovanju brinuo brat Leander, koji je imao već oko 26 godina kada je Isidor rođen. Pohadao je manastirsku (po drugim izvorima *katedralnu*) školu koju je najverovatnije i osnovao Leander, i koja je bila možda i prva takve vrste u Sevilji.

U svakom slučaju, dela koja je ostavio iza sebe svedoče o učenosti i obrazovanosti daleko iznad uobičajene i očekivane za rani srednji vek i poznato je da su mu se već i njegovi savremenici divili *zbog učenosti i umne nadarenosti* (Barney et al. 2006: 7). Mnogi su mu čak pripisivali temeljno poznavanje grčkog i hebrejskog jezika, što je ipak donekle preterano. Ali, njegovo poznavanje biblijske i crkvene, kao i svetovne, književnosti jeste izuzetno široko, pa se u različitim delima (a posebno u *Etimologijama*) poziva i oslanja na dugi niz (desetine) „klasičnih” pisaca, od Demostena do Cicerona, od Virgilija do Hesioda, od Cezara do Lukrecija i Marcijala, od Pindara do Plauta i Salusta, od Katona do Terencija, od Platona i Aristotela do Kvintilijana i Svetonija, od Ezopa i Homera do Ovidija i Tita Livija, itd., itd. (Brehaut 1912: 599).

Oko 589. godine, kada je stariji brat na položaju seviljskog nadbiskupa već čitavu deceniju, zamonašio se i Isidor, koji je 599. ili 600. godine (oko svoje četrdesete), nakon Leandrove smrti, brata čak i nasledio na visokom položaju nadbiskupa. Isidor je i kao nadbiskup ostavio značajnog traga u crkvenoj

istoriji, predsedavao je značajnim crkvenim saborima, kao što je Drugi seviljski sabor (618. ili 619.), a naročito je značajan tzv. Četvrti sabor u Toledu, održan 633. godine. Bio je to najbrojniji sabor („sinod“) te vrste u Španiji, i bio je od velikog značaja za razvoj Crkve, odnos Crkve i države, pa i za stabilnost vizigotske kraljevine. Isidor je bio najstariji i verovatno najznačajniji učesnik ovog sabora (među svom šestoricom španskih nadbiskupa koji su bili prisutni) i odluke sabora (njih ukupno 75) potpisivao je prvi.

Tri godine kasnije, 636., Isidor je već star i teško bolestan, i osećajući da mu se život bliži kraju, navodno je celih pola godine poklanjao svoju imovinu sirotinji, da bi se potom ispovedio i umro. Proglašen je svecem 1598. godine, a 1722. papa Inoćentije XIII dodelio mu je i titulu *Doktor Crkve*; Katolička crkva ovaj naziv dodeljuje pojedincima koje smatra naročito zaslužnim crkvenim piscima čija su dela značajno unapredila crkvenu doktrinu i katoličku teologiju.

Ovaj kratak osvrt na kontekst Isidorovog stvaranja dobra je osnova za razumevanje i tumačenje njegovih dela i puta njegove učenosti. Dela Isidora Seviljskog mogu se podeliti u nekoliko grupa ili kategorija (Barney et. al. 2006: 7–10; Brehaut 1912: 597–600).

1. Dela sa biblijskim temama obuhvataju brojna i različita tumačenja Biblije, tj. Starog i Novog zaveta, često sa mističnom, a još češće alegorijskom osnovom.
2. Dogmatska dela obuhvataju, između ostalog, dvotomnu raspravu o odbrani katoličke vere od Jevreja (*De fide catholica contra Judaeos*, ili *Contra Judaeos*). Između ostalog, on u ovom tekstu pokušava da ubedi Jevreje da su i katoličko učenje i sam sadržaj jevanđelja u skladu sa starozavetnim proročanstvima (Drews 2006: 36).
3. Dela o pitanjima delovanja i organizacije Crkve i manastira. U ovu grupu spadaju dela o organizaciji Crkve (*De ecclesiasticis officiis*) i manastirska pravila (*Regula Monachorum*, ili *Monastica Regula*).
4. Za nas su u ovoj prilici najznačajnija Isidorova dela iz četvrte grupe, koju Brehaut (op. cit.) naziva *pedagoškim i filozofskim*. Najznačajnije od svih su *Etimologije* (*Etymologiae*), obimna enciklopedija u dvadeset knjiga, pokušaj da se srednjovekovnom čoveku pruže sva znanja koja se smatraju značajnim i vrednim izučavanja. Vrsta i kompleksnost sadržaja (znanja) svih dvadeset knjiga enciklopedije svedoče da se radilo o sadržajima namenjenim uglavnom odraslom hrišćaninu toga doba.

5. U petu grupu spadaju istorijska dela, kao što su hronike i posebno značajna *Istorija Gota, Vandala i Sveva*; takođe je napisao i biografije znamenitih ljudi *De viris illustribus* (očigledno po ugledu na Jeronima).
6. Najzad, šesta grupa Isidorovih dela obuhvata manja i raznolika dela, od malobrojnih sačuvanih pisama do drugih manjih dela, od kojih se neka (možda i *mnoga*) Isidoru pripisuju bez potpuno pouzdane potvrde njegovog autorstva.

Tumačenje *Etimologija* i sedam slobodnih nauka

Koncepcija *Etimologija* usklađena je s osnovnim uverenjem autora da se istina o svakoj pojavi, predmetu ili pojmu može otkriti tumačenjem porekla i nastanka reči kojom se pojava označava. Doslednost kojom sprovodi ovaj etimološki pristup kroz obimno delo donosi tekst koji do detalja pokušava da obuhvati sva postojeća znanja i da objasni sve što je moguće i vredno znati. Iako svaka enciklopedija podrazumeva sveobuhvatnost (uvek *u pokušaju*), Isidorov poduhvat je dostignuće raznolikog i neujednačenog karaktera, u skladu sa znanjem, pretpostavkama, predrasudama karakterističnim za istorijske okolnosti (i samog autora).

Struktura dela već i sama pokazuje koji su prioritetni sadržaji u obrazovanju i učenju Isidorovog vremena, i što nas u ovom kontekstu posebno zanima – prve knjige su posvećene *slobodnim veštinama*.

Knjiga prva – *O gramatici (De grammatica)*. Gramatika je kod Isidora predstavljena kao *disciplina* i kao *umeće (De disciplina et arte)*, a u sklopu celine koja prikazuje *sedam slobodnih veština* (umeća ili nauka, *septem artes liberales*).

U celokupnom delu Isidor sprovodi svoj osnovni *etimološki* princip analize, tj. tumačenja porekla reči i pojmova. (*Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur*. I, xxix, 1⁴) *Etimologija je poreklo reči, gde se moć glagola ili imenice izvodi tumačenjem. I dalje, u stvari, ako shvatiš otkuda ime potiče, bolje razumeš njeno značenje. Zaista, istraživanje svega (bilo čega) je jasnije kada se poznaje etimologija. [Nam dum videris unde ortum est nomen, citius vim eius intellegis; Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est. I, xxix, 2].*

Pojednostavljeno bismo njegov princip mogli nazvati: *Sve je reč*, ili *Sve je u reči*; tako se i pojam *gramatika* (i gramatika sâma) tumači kao disciplina

4 Za sve latinske navode iz *Etimologije* v.: *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum*, <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>, 10.10.2015.

i kao veština; *disciplina* je dobila ime od „učenja”, pa se tako može zvati i *znanjem/naukom*. (*Disciplina a discendo nomen accepit: unde et scientia dici potest.*) A *znati* dobija ime od *učiti*, jer niko od nas ne zna ukoliko ne nauči. (*Nam scire dictum a discere, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit.*) Drugačije se zove *disciplina*, jer je naučena potpuno (*Aliter dicta disciplina, quia discitur plena.*)

Dakle, *disciplina* dolazi od *učenja* (*discendo*), *znati* (*scire*) dolazi od *učiti* (*discere*), *disciplina* od „naučenog” (*discitur plena*; saznato, naučeno u celini, u potpunosti).

Gramatika je i umeće (veština; *ars, artis*), jer sadrži stroge (*artus*) pouke i pravila, mada „neki (drugi) kažu” da su Grci značenje izvodili iz samog pojma *areté* (*vrlina*), kojim su označavali znanje (*id est a virtute, quam scientiam vocaverunt*). Ovde već Isidor poziva u pomoć Platona i Aristotela, da bi objasnio *kako bi oni govorili* o ovoj razlici između umeća i discipline – ako se radi o nečemu što se može tumačiti na više načina u pitanju je umeće, dok se o disciplini govori ukoliko se radi o nečemu što može imati jedini mogući ishod. Istinitim argumentima potvrđuje se ili dokazuje disciplina, a ukoliko nešto samo podseća na istinu i zavisno je od mnjenja, zvaće se umećem (I, i, 3; Barney et. al. 2006: 39).

Implicitno je ovde Isidor, bez daljeg objašnjenja, preneo poznatu i značajnu distinkciju o kojoj razmišljaju i raspravljaju mnogi, pa i najveći filozofi antike – distinkciju između *mnjenja* i *saznanja*. Ovi pojmovi, osim što su izuzetno značajni za razvoj filozofske misli, označavali su još od antičkih Grka pa nadalje i razliku između lažnog i pravog znanja, lažne i prave učenosti.

U jednom od sledećih poglavlja prve knjige (I, v, 1) Isidor gramatiku definiše kao znanje o pravilnom govoru, *koje je izvor i temelj slobodne učenosti* (*Grammatica est scientia recte loquendi, et origo et fundamentum liberalium litterarum*). Potom se bavi poreklom i razvojem pisma (od feničanskog, preko grčkog, do latinskog), vrstama reči, delovima govora, glagolskim vremenima, akcentima, interpunkcijom, pravopisom itd., a u prvoj knjizi govori i o književnim rodovima, metrici, bajkama i basnama, istoriji... Pretposlednje poglavlje prve knjige naglašava da je istorija korisna za učenje, izučavanje, obrazovanje (*De utilitate historiae*), istorija naroda neće škoditi onima koji žele da čitaju korisna dela, jer su mnogi mudri ljudi izvestili o prošlim delima čovečanstva u istorijama, zbog poučavanja živih (*Historiae gentium non impediunt legentibus in his quae utilia dixerunt. Multi enim sapientes praeterita hominum gesta ad institutionem praesentium historiis indiderunt*, I, xliii, 1).

Pošto nas naročito zanima Isidorov prikaz celine *septem artes liberales*, preliminarnu skicu ovog sistema prepoznamo već u drugoj celini („poglavlju”) prve knjige *Etimologije* (zatim se vraća na detaljnu raspravu o gramatici), da bi potom drugu i treću knjigu posvetio detaljnijem izlaganju o pojedinim disciplinama.

Kratak prikaz sistema *De septem liberalibus disciplinis* (I, ii, 1–3), nakon uvodnog stava (*Disciplinae liberalium artium septem sunt*) počinje definicijom prve među njima, gramatike, koju ovde naziva veštinom govora (*loquendi peritia*); retorika je druga po redu, ona se zbog svoje izvrsne i tečne rečitosti smatra najneophodnijom u javnim poslovima (*in civilibus quaestionibus*). Dijalektika, *drugačije znana kao logika*, omogućava da se razlikuje istinito od lažnog (putem najfinijih raspravljanja, *quae disputationibus subtilissimis*). Aritmetika se bavi principima i klasifikovanjem brojeva, muzika obuhvata poeme i pesme, geometrija podrazumeva mere i dimenzije zemlje. Najzad, sedma disciplina je astronomija, koja se bavi *zvezdanim zakonima* (*continent legem astrorum*).

Knjiga druga Isidorovih *Etimologija* bavi se retorikom i dijalektikom. Retorika je umeće dobrog govorenja o javnim/građanskim pitanjima (*in civilibus quaestionibus*), a rečitost (*eloquentia*) je tačnost u ubeđivanju ljudi u ono što je pravedno i dobro. „Osnivači” retorike su Grci Gorgija, Aristotel i Hermagora, a umeće su u latinski preneli Ciceron i Kvintilijan⁵ (II, i, 1–2). Isidor podrobno objašnjava i različite sadržaje retorskog umeća, nastanak naziva *besednik* (*orator*), delove, tj. oblasti retorike, vrste argumenata, rasprava, slučajeva, delove besede, silogizme, zakone, sentencije, dokazivanje i opovrgavanje, besedničke metode i figure, pitanja, načine govorenja, fraze, moguće greške u izražavanju, kombinovanje reči, stilske figure (sa mnoštvom poučnih primera).

Pre no što će preći na objašnjavanje dijalektike, Isidor se ukratko osvrće na povezanost retorike i dijalektike, da bi se u početku oslonio na Varona (Marko Terencije Varon, *Marcus Terentius Varro*, 116. p. n. e. – 26/27. n. e.), koji je i sam u svojim enciklopedijskim *Disciplinama* pisao o slobodnim naukama, a prvu knjigu takođe je posvetio gramatici. Isidor tvrdi da je Varon dijalektiku i retoriku uporedio sa stisnutom pesnicom i otvorenim dlanom, jer *jedna reči grabi, a druga ih pruža* (...*illa verba contrahens, ista distendens*. II, xxiii, 1). Dijalektiku Isidor smatra *oštrijom* u ispitivanju stvari, dok je retorika *tečnija* u poučavanju. *Dijalektika se ponekad nalazi u školama: retorika*

5 Pominje se u latinskom tekstu i izvesni „Ticijan”, (*Quintiliano [et Titiano]*), što se smatra greškom u pisanju, tj. prepisivanju, jer takva osoba nije postojala (Barney i sar. 2006: 69).

stalno izlazi u javni forum. Dijalektika dopire samo do malog broja učenika; retorika često doseže svakoga. (Illa ad scholas nonnumquam venit: ista iugiter procedit in forum. Illa requirit rarissimos studiosos: haec frequenter et populos. II, xxiii, 2).

U sledećem poglavlju Isidor iznosi i svoju definiciju filozofije (*De definitione philosophiae*): za njega je to razumevanje ljudskih i božanskih stvari sjedinjeno sa težnjom za dobrim životom (*Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi coniuncta. II, xxiv, 1*). Kao i mnogi autori toga doba, Isidor prenosi klasično shvatanje i tumačenje, diferencijaciju između znanja i mnjenja (*scientia, opinatio*), a to je već dobro poznato razlikovanje između *doxa* i *episteme*, veoma značajno pitanje kojim su se vekovima pre Isidora bavili mnogi veliki filozofi, uključujući i Platona (Bralić 2006: 213).

I u samom tumačenju pojma *philosophia* Isidor prenosi ono što je u učenim krugovima već dugo i dobro poznato, da pojam potiče od grčkog naziva za ljubav prema mudrosti (*amor sapientiae*), s tim što je deli na tri vrste: filozofiju prirode (*philosophia naturalis*, od grčkog pojma *physica*), moralnu filozofiju (*philosophia moralis*, od grčkog pojma *ethica*) i filozofiju razuma (*philosophia rationalis*, od grčkog pojma *logica*). Disciplinovanom srednjovekovnom latinskom prozom, autor zaključuje: *In Physica igitur causa quaerendi, in Ethica ordo vivendi, in Logica ratio intellegendi versatur* (II, xxiii, 4); dakle, filozofija prirode bavi se istraživanjem uzroka prirodnih pojava, etika izučava moralno vladanje i način života, a logika puteve, načine, metode saznanja, s tim što ona obuhvata i rasprave o tome kako se sama istina može istraživati i u uzrocima stvari i u moralnom ponašanju (*in qua disputatur quemadmodum in rerum causis vel vitae moribus veritas ipsa quaeratur* (II, xxiii, 3). Logika se time implicitno stavlja iznad fizike i etike, jer je neophodna i jednoj i drugoj. Među filozofima prirode Isidor ističe Talesa iz Mileta (koji je jedan od sedmorice mudraca, *unus ex septem illis sapientibus*) kao prvog koji je („među Grcima”, *apud Graecos*) duboko istraživao fiziku, a potom navodi da je upravo Platon taj koji je kasnije podelio fiziku u četiri kategorije: aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju (*id est Arithmetica, Geometrica, Musica, Astronomia*), (II, xxiii, 4). Tako nam se posredovanjem Isidorovim jasno ukazuje klasični kvadrivijum, koji će se i zahvaljujući *Etimologijama* prenositi od klasične antike ka obrazovnim sadržajima novih vremena.

Kao rodonačelnika etike Isidor navodi Sokrata, koji etiku zasniva na četiri duševne vrline: razboritost (*prudentia*), odvažnost, čvrstina (*fortitudo*), umerenost (*temperantia*), pravednost (*iustitia*), (II, xxiii, 6). I logiku je, po

Isidoru, *dodao (subiunxit) Platon, koji je, između ostalog, logiku podelio na retoriku i dijalektiku, itd.*

I potom možemo uočiti tipičan pristup srednjovekovnog crkvenog intelektualca, vernog hrišćanina upućenog u antičku filozofiju i nauke – Isidor s antičke filozofije i Platona čini nagli *skok* ka biblijskom tekstu, tvrdi da se iste tri grane filozofije mogu naći i u Svetom pismu (*eloquia divina*). Bavi se, dakle, Biblija i prirodom, u Postanju i u Knjizi propovednikovoj, (moralnim) vladanjem u Pričama Solomonovim i *tu i tamo u svim knjigama*, i logikom na kojoj hrišćanski pisci („naši”, *nostri*) zasnivaju svoju teoriju interpretacije (*theoretica*), kao u Pesmi nad pesmama i u jevanđeljima (*Nam aut de natura disputare solent, ut in Genesi et in Ecclesiaste: aut de moribus, ut in Proverbiis et in omnibus sparsim libris: aut de Logica, pro qua nostri Theoreticam sibi vindicant, ut in Cantico canticorum, et Evangeliiis*), (II, xxiii, 8).

Smatramo da je upravo ovakav pokušaj pomirenja antičke kulture i filozofije i hrišćanskog i crkvenog učenja bio odlučujući međukorak u očuvanju tekovina grčko-rimskog obrazovanja i *nastavnih sadržaja* koji su (zahvaljujući piscima i misliocima kao što su Isidor, Kasiodor, Marcijan Kapela, Boetije, Beda, Alkuin i drugi) u osnovi ipak *preživeli rani srednji vek*.

Treća knjiga posvećena je matematici (*De mathematica*), s tim što sadrži potpuni klasični kvadrivijum. Isidor upravo i objašnjava da postoje četiri vrste matematike: aritmetika, muzika, geometrija i astronomija (*Cuius species sunt quattuor: id est Arithmetica, Musica, Geometria et Astronomia*, III). Dalje se navode početne definicije svake od ovih disciplina, da bi potom autor detaljno izlagao sadržaj svake od njih, što obilno ispunjava sadržaj cele treće knjige.

U tumačenju i definisanju brojeva Isidor se poziva i na Pitagoru, *za kojeg kažu* da je među Grcima prvi koji je pisao o izučavanju brojeva; nakon Pitagore pominje i Nikomaha, a među latinskim autorima Apuleja i Boetija koji su *prevodili matematička dela* (III, ii). Aritmetici je posvećeno devet poglavlja treće knjige (i –ix), a geometriji „samo” četiri kratka poglavlja (x–xiii). Kao one koji su geometriju *otkrili* Isidor navodi stare Egipćane, koji su imali potrebu da linijama i merama podele zemlju pokrivenu blatom i muljem nakon poplava, pa je nakon toga mnoštvo mudraca usavršilo i dopunilo ovu disciplinu meranjem mora, neba i vazduha (III, x).

O muzici se govori u devet poglavlja (III, xiv–xxii), a muzika, navodno, svoje ime duguje muzama za koje su *pesnici izmislili* da su kćeri Jupitera i Memorije, jer će zvuci nestati ukoliko se ne zadrže u čovekovom pamćenju, pošto se zvuk ne može (za)beležiti. U tumačenju porekla (izumitelja) muzike Isidor ponovo povezuje biblijsku i klasičnu učenost, jer kao mogućeg

izumitelja muzike navodi Tovel, jednog od Kainovih potomaka, koji bješe vešt kovati svašta od mjedi i od gvožđa (Mojsije I, 4, 22). Sam Mojsije, dakle, kaže (*Moyses dicit*) da je Tovel bio izumitelj muzičkog umeća (*repertorem musicae artis*, III, xvi, 1).

Međutim, odmah nakon onog „Mojsije kaže” dolazi jedno „ali Grci kažu” da je (*primordia*, prvo, prvi) Pitagora otkrio elemente ovog umeća u zvucima čekića i udaranju zategnutih struna (*Graeci vero Pythagoram dicunt huius artis invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa*), (op. cit.). Potom Isidor prenosi mitološke pretpostavke o onima koji bi se mogli smatrati *prvim muzičarima*: Linoj Tebanac, sin Apolona i muze, koji je muzici poučavao svoga brata Orfeja, ili braća-blizanci Amfion i Zet, sinovi Zeusa i Antiope.

Astronomija u *Etimologijama* zauzima relativno veliki prostor (približno koliko aritmetika, muzika i geometrija zajedno), čak 48 poglavlja treće knjige (III, xxiv–lxxi). U tumačenju nastanka astronomije ponovo Isidor pominje i Egipćane, potom i Haldejce. Citira i Josifa koji smatra da je Egipćane astronomiji naučio biblijski Avram, a da su opet Grci mitološkog Atlasa smatrali začetnikom astronomije, pa se zato smatra da on na svojim plećima nosi nebeski svod (*ideoque dictus est sustinuisse caelum*, III, xxv, 1). Ali, potom će nam Isidor pokazati da mu je poznato i delo Ptolomeja, mada ga pogrešno predstavlja kao kralja Aleksandrije (*rex Alexandriae*), a radi se o Klaudiju Ptolomeju, aleksandrijskom astronomu iz drugog veka, autoru *Velikog zbornika* (astronomije), kasnije poznatog kao *Almagest*.

U daljem tekstu Isidor izlaže sadržaj pod uticajem Ptolomejevog geocentričnog sistema, pa tako u izlaganju o položaju nebeskih sfera (*De sphaerae caelestis situ*, III, xxxii) govori o kružnoj i loptastoj nebeskoj sferi, u čijem centru se nalazi Zemlja, sa svih strana jednako udaljena; sfera nema početka ni kraja, upravo zbog kružnog oblika. Navodno su *filozofi* pretpostavljali sedam nebeskih svodova, tj. sedam planeta, i do tog zaključka su došli zbog usklađenog kretanja njihovih sfera, s tim što su planete međusobno povezane i kreću se unatrag, suprotno od ostalih nebeskih tela (*contrario ceteris motu ferri arbitrantur*; III, xxxii, 2).

Najsloženije astronomske pojave Isidor objašnjava u skladu sa znanjima ili „znanjima” koja su se mogla u njegovo vreme uopšte prikupiti, prenosi dalje ideje koje su do njega dospеле. Geocentrični model će svakako biti dominantan sve do vremena Kopernika i Galileja, dok se *Etimologije* smatraju ogledalom onoga što je visokoobrazovanom čoveku ranog srednjeg veka moglo biti poznato, ali i u šta je *verovao*.

U svakom slučaju, već se u prve tri knjige (od dvadeset) zaokružuje sadržaj sedam slobodnih nauka u Isidorovom viđenju. Ostale delove *Etimologija* u ovoj prilici ne možemo detaljnije prikazivati i tumačiti, osim nekih detalja koji su od značaja za pitanje izbora nastavnih sadržaja u srednjovekovnom obrazovanju, posebno obrazovanju odraslih i idealu obrazovanosti crkvenih ljudi koji su izučavanjem složenih i raznovrsnih sadržaja stalnim obrazovanjem i usavršavanjem u zreloom dobu održavali visoke standarde učenosti svoga vremena.

Na osnovu toga što je sledeća disciplina koju Isidor prikazuje medicina (knjiga IV), može se napraviti paralela sa Varonovim shvatanjem slobodnih nauka, koji je obuhvatao tri stepena, gde se prvom (trivijumu) i drugom (kvadrivijumu) priključuje i treći stepen, koji obuhvata medicinu i arhitekturu. Varon ovu ideju izlaže u pomenutom delu, svojevrsnoj enciklopediji, jednoj od preteča *Etimologija* (*Disciplinarum libri IX*; Pedersen, 2000, 23). Kod Isidora, međutim, nakon medicine nema arhitekture, već se sledeća, peta, knjiga bavi detaljnim izlaganjem pravnih pitanja, a potom vremenom (merenjem vremena: *De legibus et temporibus*).

U ostalim knjigama navode se sadržaji koji su za Isidora kao crkvenog velikodostojnika takođe bili od velikog značaja, pitanja vezana za Bibliju (podela Biblije, poreklo, delovi, autori), ali odmah potom i za knjige, biblioteke, prevode i prevodioce, pisce. U zanimljivom odeljku *o onima koji su mnogo toga napisali* (*Qui multa scripserunt*, VI, vii, 1–3), pominje Varona koji je napisao *bezbroy knjiga*, takođe i Didima, Varonovog prijatelja, za koga se govorilo da je napisao hiljade knjiga; među hrišćanima Isidor izdvaja Origena, Jeronima, Avgustina.

Potom se u nejasnom redosledu prelazi na tehnička pitanja pisanja i prepisivačkog zanata (materijali, alati, voštane tablice, papirus i pergament), a zatim naglo na crkvene sabore, izračunavanja datuma Uskrsa, crkvenu organizaciju i zvanja, da bi se u sledećim knjigama govorilo o bogu, anđelima i svecima (VII), Crkvi i sektama (VIII).

Ma kako minuciozna i često sitničava, mnoga Isidorova tumačenja predstavljaju tipičan izraz *kasne latinske gramatičke tradicije*, kao i specifičnog srednjovekovnog spekulativnog metoda (Vineis/Maieru 2014: 153). U *Etimologijama* su ovakva tumačenja ponekad davala i veoma nategnute, pa i apsurdne, ishode te u to smislu Isidor ostaje unutar ograničenja koja mu neminovno nameće okruženje i istorijsko doba u kojem je živeo.

U jednom poglavlju osme knjige (O paganskim filozofima, *De philosophis gentium*, VIII, vi, 1–23) autor daje svojevrsnu *istoriju filozofije*, kakva je

mnogima verovatno mogla poslužiti kao uvodni pregled za izučavanje filozofije u manastirskim i katedralnim školama. Ovde ćemo zateći Pitagoru (kao rodonačelnika pojma *filozof*), potom platoniste i Platona, Epikura i epikurejce i pitagorejce, potom peripatetičare i Aristotela, Zenona i stoičare, ali i „akademičare”, Arkesilaja, Demokrita, kiničare, čak je Isidoru poznato da u Indiji postoje *gimnosofisti, koji filosofiraju bez odeće* [VIII, vi, 17], a pominje i deiste (*theologi*), stoičara Dionisija, onda opet Talesa Milećanina, zatim odjednom Cicerona i Vergilija, malo kasnije Heraklita, opet Varona itd. U poslednjem pasusu (22–23) Isidor samo kratko objašnjava da su *ove greške filozofa* proizvele i jeresi unutar Crkve, uz primere Arija, Markijana i Valentinovo *platonsko* ili „*platoničarsko*” *ludilo* (*Valentinum Platonicus furor*). Tako se ipak, kroz svu klasičnu učenost, na površinu probija čovek Crkve koji na kraju mora da zaključi da se *isti sadržaj okreće među jereticima i filozofima, i isti se stavovi ponavljaju* (*Eadem materia apud haereticos et philosophos volutatur, idem retractatus implicantur*, VIII, vi, 23).

U ostale knjige *Etimologija* Isidor uspeva da uvrsti i sve ostalo što mu je bilo poznato, ili što je smatrao da zna, i što je smatrao značajnim da se uopšte uči i izučava; među tim brojnim sadržajima (sasvim uslovno) možemo prepoznavati neke elemente geografskih, bioloških, zooloških sadržaja, etnografije i lingvistike, kosmologije, građevinarstva, geologije, poljoprivrede, ratne tehnike, brodogradnje i dr.

Može se i mora reći da se Isidorovo glavno delo kao enciklopedijska kompilacija ili hrestomatija u najvećoj meri oslanja na ranije slične tekstove i dela, te da mu se u tom smislu ne može priznati neka izuzetna niti potpuna originalnost. No, pitanje originalnosti u vremenu o kojem je reč nije se ni postavljalo kao u kasnijim periodima (ili danas). Očuvanje kulture i učenosti, prenošenje znanja i obrazovanja smatralo se neuporedivo značajnijim od izraženo autorskog i/ili inovativnog doprinosa kulturi, književnosti i nauci.

Zaključna razmatranja

Isidor u istoriji obrazovanja odraslih

Obično se podrazumeva da je sistem obrazovnih sadržaja nazivan *sedam slobodnih nauka* ili *sedam slobodnih veština* tipičan upravo za rani srednji vek, da bi kasnije postao osnova nastavnih sadržaja prvih evropskih univerziteta. Ipak, njegovi začeci se mogu prepoznavati i u daljoj prošlosti. U dobu antičke Grčke, kod putujućih učitelja – sofista, javljaju se i povezuju nastavni sadržaji gramatike, retorike i dijalektike ili logike (kasnije nazvani *trivium*, tri puta, tri staze), a uz njih su sofisti pridodavali i matematiku. Kada uzmemo u obzir da je još od Pitagore značaj aritmetičkih i geometrijskih znanja prisutan i vrlo značajan, i da se sam Pitagora (VI vek p. n. e.) upustio u dubinsko izučavanje i povezivanje muzike sa matematikom, te da se astronomska posmatranja i znanja u redovima najučenijih Grka takođe mogu jasno zabeležiti i identifikovati, onda se i prisustvo glavnih sedam klasičnih disciplina može prepoznavati mnogo pre nastanka kulture latinskog srednjeg veka (Bralić 2006: 136–138; Good 1965: 30).

No, ovaj sistem obrazovnih sadržaja dalje se utvrđuje upravo u tom, srednjem, veku, a naročito među nekima koji se mogu smatrati „utemeljiteljima srednjeg veka” (Le Gof među njih svrstava Boetija, Kasiodora, Isidora i Bedu; Le Gof 2010: 155). Kada je o Isidoru reč, videli smo da nam *Etimologije* nude često i haotičan, ali umnogome tipičan primer prenošenja različitih izvora i pretpostavki o poreklu jedne ili druge značajne *slobodne nauke*, pa se autor slobodno upušta u preplitanje biblijskog teksta, antičke nauke i čak mitologije, ne insistirajući na doslovnoj nepogrešivosti Biblije i crkvene dogme.

Već i ovakav pristup, gde se dozvoljavaju različite pretpostavke i tumačenja, bez nužnog autorskog opredeljivanja u svakoj prilici, sam po sebi donekle pobija uobičajeni stav (ili predrasudu) o grubom, nepomirljivom i neprijateljskom stavu srednjovekovne Crkve i njenih vaspitno-obrazovnih ustanova prema svim kulturnim tekovinama svetovne i/ili „paganske” grčko-rimske antike.

Postoji veoma složena međuzavisnost između starog i novog u kulturi i prosveti, između grčko-rimske književnosti i crkveno-hrišćanske vaspitno-obrazovne prakse. Smatramo da se i u okvirima hrišćanstva i u okviru Crkve može primetiti unutrašnja borba između privlačenja i odbijanja prethodne kulture, tradicije i nasleđa. Umesto jednoznačnog odbacivanja starih vrednosti i tekovina, verovatnije je da je postojao ambivalentan stav (stavovi), koji se kod različitih pojedinaca iskazuje na ponekad vrlo originalne i raznolike načine.

Na jednom polu (krajnosti) mogao bi kao primer stajati Tertulijan (oko 160–220/225) koji je želeo da dokaže da ništa zajedničko nemaju (ne bi trebalo da imaju) Atina i Jerusalem, da se ne može usaglasiti Akademija sa Crkvom, kao ni pagani i jeretici sa hrišćanima. Znatno bliže drugom polu i blažem stavu prema antičkoj kulturi, filozofiji i prosveti stoje brojni pojedinci kao što su Origen, Klement Aleksandrijski, Kasiodor, Marcijan Kapela, Boetije, Beda, Alkuin i drugi. Među njih možemo uvrstiti i Isidora, jer antička učenost i obrazovanje ostaju prisutni i živi u srednjem veku zahvaljujući *i* njegovoj enciklopediji koju je nazvao *Etimologije*.

Stoga se Isidor Seviljski može smatrati značajnom "figurom" kulturnih i obrazovnih tekovina srednjeg veka, a obrazovanje i učenost je u toj epohi vrlo teško strogo i diskriminativno svrstati u pedagoške ili andragoške okvire (u skladu sa modernom terminologijom nauka o vaspitanju i obrazovanju). Najpravičnije je zaključiti da Isidorova enciklopedija *Etimologije* predstavlja vredan doprinos istoriji obrazovanja uopšte, a u tom kontekstu posebno istoriji obrazovanja odraslih, jer su crkvene škole ranog hrišćanstva, pa i ranog i srednjeg veka, često bile usmerene prvenstveno na obrazovanje ljudi koje hrišćanska zajednica i sama Crkva smatraju odraslima.

Analizom *Etimologija* može se nepobitno (eksplicitno i implicitno) potvrditi da ova obimna enciklopedija u dvadeset knjiga predstavlja vredan pokušaj da se zreloom srednjovekovnom hrišćaninu pruže sva znanja i sadržaji koji se smatraju značajnim i vrednim celoživotnog izučavanja.

**ISIDORE OF SEVILLE AND LIBERAL STUDIES
– FROM ANCIENT TO MEDIEVAL CULTURE**

- Abstract -

*Medieval education, adult education included, is usually inadequately treated in the educational history surveys, therefore some of the significant features and individuals stay unduly neglected although they represent specific bridge between old, allegedly liberal but pagan and new, medieval culture dominated by Church that suppressed much of scientific, philosophical and cultural heritage of classical antiquity. Isidore of Seville is among those notable, although insufficiently investigated and well-known personalities of medieval scholarship and especially adult education. As one of the principal encyclopedists of the early Middle Ages, in his master work *Etymologiae* ("The Etymologies"), in accordance (but also notwithstanding) with all restraints of his own time, Isidore tried to maintain many meaningful attainments of ancient culture and to translate them into the new, christian and church culture, and into the medieval mainly adult educational institutions as well. Accordingly, Isidore also represented the momentous interpreter of the seven liberal arts (*septem artes liberales*) tradition, educational system that was, by virtue of Isidore himself, successfully transferred from classical antiquity to the first universities and beyond.*

*Investigation and interpretation of Isidore's work, based on historical methodology, resulted in conclusion that *Etymologies* represent valuable contribution to educational history and, within that context, to the history of adult education specifically.*

Keywords: Isidore of Seville, *Etymologies*, *Septem artes liberales*, medieval culture and education, medieval adult education.

Literatura

- Barney, S. A./Lewis, W. J./Beach, J. A./Berghof, O. [trans.](2006). *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge, et al.: Cambridge University Press.
- (...) *Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga Zavjeta (1981)*. Beograd: Izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva.
- Bralić, Ž. (2006). *Antička Atina kao društvo učenja*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Bralić, Ž. (2006a). O školama ranih hrišćana. *Zbornik Fakulteta bezbednosti*. Beograd: Fakultet bezbednosti, 307-316.
- Brehaut, E. (1912). *An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville*. New York: Columbia University.
- Drews, W. (2006). *The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville*. Leiden/Boston: Brill.
- Good, H. G. (1965). *A History of Western Education*. New York: The MacMillan Company.
- (...) *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum* (on-line latinski tekst *Etimologija*), <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>, 10.10.2015.
- Le Gof, Ž. (2010). *Srednjevekovna civilizacija Zapadne Evrope*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pedersen, O. (2000). *The First Universities: Studium generale and the origins of university education in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vineis, E. / Maieru, A. (2014). Medieval Linguistics. In Lepschy, Giulio, *History of Linguistics, Volume II: Classical and Medieval Linguistics*. New York: Routledge, 134–195.